

ҶҮРАЕВ ХАЙЁМ АКРАМОВИЧ

**ТАҲЛИЛИ СОҲТОРӢ-МАӢНОИИ ИСТИЛОҲОТИ
АДАБИЁТШИНОСӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ
10.02.20 – ЗАБОНШИНОСИИ МУҚОИСАВӢ-ТАӢРИХӢ,
ТИПОЛОГӢ ВА МУҚОИСАВӢ**

**АВТОРЕФЕРАТИ
ДИССЕРТАТСИЯ БАРОИ ДАРӢФТИ ДАРАЧАИ ИЛМИИ
НОМЗАДИ ИЛМҲОИ ФИЛОЛОГИЯ**

ДУШАНБЕ – 2019

Кори диссертатсионӣ дар кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни анҷом дода шудааст.

Роҳбари илмӣ **Чаматов Самиддин Салоҳиддинович**
доктори илмҳои филология, профессор, мудири кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Муқарризони расмӣ: **Нуров Пирмаҳмад Гулович**
доктори илмҳои филологӣ, мудири шуъбаи илмӣ-ташкилии Раёсати Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Муассисаи тақриздиханда: **Туйғунов Носир Ҳақбердиевич**
номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон
Донишгоҳадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Ҳимояи диссертатсия 20 июни соли 2019, соати 15:00 дар ҷаласаи Шӯрои диссертатсионии 6Д.ҚОА–028 назди Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121, бинои асосӣ, ошёнаи 2, толори Шӯрои олимони донишгоҳ баргузор мегардад.

Бо матни диссертатсия ва автореферати он дар сомонаи ДДОТ ба номи С.Айни www.tgpu.tj шинос шудан мумкин аст.

Автореферат «_____» _____2019 ирсол шудааст.

Котиби илмӣ Шӯрои диссертатсионӣ,
номзади илмҳои филология, доцент Мирзоалиева А.

ТАВСИФИ УМУМИИ ҚОР

Мубрамияти мавзӯ. Солҳои охир таҳқиқотҳои сершуморе дар Тоҷикистон ва берун аз он дар мавриди омӯзиши таъсири мутақобилаи байни адабиёт ва фарҳанги миллатҳо ва хусусан, таъсири асарҳои тарҷумашуда бахшида шудаанд.

Боигарии таркиби луғавии забони тоҷикиро то ҳадди имкон инъикос намудаанд, дар таркиби он калима ё вожа ва истилоҳоти марбути таснифи як ҳиссаи ҷудогоноро ташкил намуда, барои пажӯҳиш ҳамчун маъхаз истифода мешаванд. Дар ин ҷо мо чанде аз луғатҳоро, амсоли «Ғиёс-ул-луғот», «Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ», «Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ», «Фарҳанги Рашидӣ», «Бурҳони қотеъ», «Чароғи ҳидоят», «Фарҳанги забони тоҷикӣ», «Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик», «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ», «Луғати тоҷикӣ-русӣ» ва дигар фарҳангҳои тафсирию дузабонаро зикр менамоем, ки теъдоди муайяни истилоҳоти марбути адабиётшиносиро дар бар мегиранд. Истилоҳоти адабиётшиносӣ дар тӯли таърихи халқ пайваста рушд ёфтааст, бинобар ин, пажӯҳиши лексикаи марбути он на танҳо барои муайян кардани марҳилаҳои таърихи пешрафти забони халқ ёрӣ мерасонад, балки чиҳати рӯшанӣ андохтани бисёр муаммоҳои таърихи тамаддуни вай низ нақш ва ҷойгоҳи умдаеро соҳиб мебошад. Ба ин васила, дар раванди таҳқиқ ва пажӯҳиши истилоҳоти марбути адабиётшиносии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳам танҳо бо диду назари умумӣ наметавон маҳдуд монд.

Истилоҳоти марбути адабиётшиносӣ чун инъикосгари фарҳангу ҳунари ҷомеаи муосири халқи тоҷик, ба фаъолияти забоншиносону назмшиносон ва адабиётшиносону мунаққидони ҳозира алоқаманд аст. Ба ибораи дигар, таҳқиқи илмӣ он бо маънои пурраи сухан ба таҳаввул ва тақомули як соҳаи нави забоншиносии тоҷику англис сотсиалингвистика [забоншиносии иҷтимоӣ] сахм хоҳад гузошт.

Дарачаи омӯзиши мавзӯ. Дар таҳқику омӯзиши истилоҳот рисолаву корҳои илмӣ зиёде ба анҷом расидааст. Аслан дар таҳқику омӯзиши истилоҳ сахми забоншиносон, алаҳхусус С. Лотте, Реформатский, В. В. Виноградов, Ю. С. Степанов, Д. Н. Шмелев, С. Д. Катселсон, Ю.Д. Апресян, И.Н. Сухова, В. В. Гак, А. М, Кузнетсов, Ю. И. Караулов, Н. Маъсумӣ, Д.Т. Тоҷиев, Ю, М.Н. Қосимова, Б. Камолитдинов, Д. Саймиддинов, Д. Хоҷаев, О. Қосимов М. Султон, С. Назарзода, Т. Ҷӯраев, П. Нуров, С. Ҷаматов, Ҳ. Саидов ва дигарон бағоят бузург аст.

Аз ҷониби донишмандони тоҷик, аз ҷумла, истилоҳоти илмӣ (М. Султон, 1999, 2008), соҳтмонӣ (М. Бекмуродов, 2001), ҳуқуқшиносӣ (Т. Шокиров, 2002), обу обёрӣ (С. Ҷоматов, 2006), ҳарбӣ (Ҳ. Саидов, 2006), хоҷагии кишлоқ (Г. Саъдиева, 2006), тиббӣ (Д. Ҳайдаров, 2007), биологӣ (М. Аслиддинова, 2006), хешу таборӣ (Ҳ. Эгамбердиев, 2004), варзиш (З. Мирзоев, 2005), андоз (С. Ғаниева, 2007), дипломатӣ (Ҳ. Саидов, 2013),

заминдорӣ (Ф. Баротов, 2012), авиатсионӣ (Ш. Каримов, 2014), забоншиносӣ (С. Ҷоматов, 2015), техникӣ (П. Нуров, 2017), компютерӣ (З. Мусаямов, 2017), нақлиёт (И. Фатхуллоев, 2017), роҳи оҳан (Ш. Олматова, 2017) ва дигарон рисолаву мақолаҳои илмӣ ва монографияҳо навишта шудааст. Бо вучуди ин, таҳқиқи муқоисаи баъзе аз соҳаҳои ҷудогонаи дигаре боқӣ мондааст, ки ба пажӯҳиши онҳо камтар тавачҷуҳ зоҳир шудааст ва маҳз ба ҳамин ба соҳаи камомӯхташуда метавон гуруҳи истилоҳоти адабиётшиносиро дохил кард.

Таҳқиқи ҳаматарафаи истилоҳоти адабиётшиносӣ аз тарафи бархе аз адабиётшиносони тоҷик Р. Ҳодизода (1966, 1968), Р. Мусулмонкулов (1987, 1990), Ю. Бобоев (1987), У. Тоиров (1991), Х. Мирзозода (1992), Т. Атахонов (2002), Т. Зеҳнӣ (2007), А. Сатторзода (2011) ба анҷом расидааст. Ин рисолатро дар забоншиносии рус – С.Я. Мосткова (1967), Б. Э. Михайлович (1968), А.В. Михеева (1970), дар забоншиносии англис олимони Ч. А. Кадон (2013), П.А.Ҷ. Каҳдистани (2017) ва дигарон ба ҷо овардаанд. Перомуни моҳият ва нақши асарҳои мазкур дар ташаккули таҳаввули истилоҳоти адабиётшиносӣ дар боби якуми рисола таваруқуф хоҳем намуд.

Дар боби таҳқиқи истилоҳоти адабиётшиносии забонҳои тоҷикиву англисӣ ба ҷуз аз мақолаҳои ҷудогона, то ханӯз рисолаи махсусе ба риштаи пажӯҳиш қашида нашудааст.

Суханшиносии маъруфи илми назарияи адабиёт Л. И. Тимофеев навиштааст: «Илми адабиётшиносӣ то ҳол ба дараҷаи зарурии ҳалли худ нарасидааст ва аз ҷумла, ин ҳолатро дар набудани терминологияи ягона ва системаноки доимии он мушоҳида кардан мумкин аст. Ба вучуд овардани чунин терминология вазифаи хеле зарурии илми мо бошад ҳам, мутаассифона, он то ҳол ҳал нагардидааст ва ҳалли он масъалаи дуюмдараҷа ва ё зоҳирии предмети адабиётшиносӣ намебошад» [8, 19].

Мақсад ва ҳадафҳои пажӯҳиш. Мақсади пажӯҳиш таҳлили сохторӣ ва семантикии истилоҳоти адабиётшиносӣ дар заминаи муқоисаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба шумор меравад.

Мақсади пажӯҳиш бо назардошти ҳалли **вазифаҳои** зерин асос ёфтааст:

- чамъовариҳои истилоҳоти марбутан ба адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;
- ба низоми муайян ва ба як шакл даровардани истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забонҳои таҳқиқшаванда;
- гуруҳбандӣ намудани истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забонҳои таҳқиқшаванда;
- муайян намудани ҷанбаҳои сохторӣ, грамматикӣ, луғавӣ ва семантикии истилоҳоти адабиётшиносӣ дар ҳар ду забон;
- таъйин намудани роҳҳои муайян дар раванди иқтибос ва тарҷумани истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;

- муайян намудани воситаҳои байнисоҳавии ифодаи истилоҳоти адабиётшиносӣ;
- таҳлил ва таҳқиқи муфассали намунаҳои луғату истилоҳоти марбути адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба хотири муайян намудани сарчашмаҳои омӯзиш ва баррасии истилоҳот;
- муайян кардани умдатарин ва маъмултарин шева ва усулҳои интихоби вожаву истилоҳоти адабиётшиносӣ, аз қабili истифодаи калима, истилоҳот ва таркибу ибораҳои зинда, ғӯишҳо ва лаҳҷаҳои худӣ забон, ба маънои нави истилоҳӣ истифода шудани онҳо;
- таъин ва муайян кардани истилоҳоти марбути адабиётшиносие, ки ба василаи тарҷумаи таҳтуллафзии калима ё вожа ва истилоҳоти забонҳои мухталиф, махсусан арабӣ ва русӣ сохта шудаанд ва таъсири онҳо дар ташаккули истилоҳоти илмӣ ва иҷтимоиву сиёсӣ;
- муайян ва таъин кардани нақши калима (ё вожа) ва истилоҳоти забонҳои мухталиф дар дастгоҳи истилоҳоти забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, сохтори калима ва истилоҳоти дутаркиба аз арабӣ ва форсӣ, аз русӣ ва тоҷикӣ ва забонҳои дигар;
- муайян ва мушаххас кардани усул ва тарзҳои вожагузинӣ ва истилоҳотгузинӣ ва пешниҳодҳо нисбатан ба принсипҳои асосии истилоҳофаринӣ дар марҳилаи муосири рушду такомули забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;

Навгониҳои илмӣ рисола. Бори аввал дар забоншиносии муқоисавӣ истилоҳоти марбути адабиётшиносӣ дар асоси маводи фарҳангҳои тарҷумавии дузабона, сезабона, осори таърихӣ, илмӣ, санадҳои меъёрҳои ҳуқуқӣ ва расонаҳои ахбори омма мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Маротибаи нахуст нишон дода шудааст, ки истилоҳоти марбути адабиётшиносӣ дар таркиби луғавии забонамон мақоми муайян дошта, аз нигоҳи сохт *сода*, *сохта*, *мураккаб*, *таркибӣ* ва дар *қолаби ибора* мебошанд. Аз нигоҳи мансубият ба забонҳои истилоҳоти марбути адабиётшиносӣ ба зергурӯҳҳои иқтибосӣ ва худӣ чудо мегарданд ва истилоҳоти иқтибосӣ боз ба бахшҳои арабӣ, русӣ, англисӣ, лотинӣ, франсавӣ, олмонӣ, юнонӣ ва италявӣ чудо мегарданд.

Дар рисола таҳлили истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз нигоҳи муқоиса бори нахуст гузаронида шуда, хусусиятҳои сохторӣ ва семантикии ташаккул ва таҳаввули истилоҳоти адабиётшиносӣ ҳамчун пайвасти махсуси луғавӣ-маъноӣ ва робитаи силсилавии истилоҳот муайян карда шуда, гурӯҳбандии луғавию маъноиашон собит карда шудааст. Дар ин замина, ба муайян намудани моҳияти калимасозии истилоҳоти соҳаи адабиётшиносӣ ва чӯзҳои алоҳидаи он тавачҷуҳи махсус зоҳир карда шудааст. Аз рӯи имкон бо дарназардошти рушди ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии

чомеаи ҷаҳонӣ кӯшиш ба харҷ дода шудааст, ки сабабҳо ва роҳҳои ташаккули истилоҳоти адабиётшиносӣ муайян карда шаванд.

Гузашта аз ин, дар рисола бори аввал масъалаҳои мушаххаси истилоҳофаринӣ ё истилоҳгузинӣ ва аҳамияти ин масъала барои эҷоди забони илмӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст, аз ҷумла:

- дар асоси таҳқиқи баррасии сарчашмаҳо ва манбаъҳои истилоҳсозӣ собит шудааст, ки яке аз роҳҳои асосии тақмили истилоҳоти забон ниғаҳдорӣ ва истифодаи самарабахши қабатҳои бостонии забон ва шаклҳои истилоҳофаринии анъанавии забон аст;

- таъсири омилҳои бегона ва махсусан, нуфузи забонҳои мухталиф (арабӣ, русӣ) вобаста ба фишори мафкураҳои идеологӣ ва таҳмил шудани истилоҳоти иҷтимоиву сиёсии бегона ба забон ва оқибатҳои мусбат ва манфии ин гуна сиёсатҳо баррасӣ шудааст;

- ба таври илмӣ принципҳои истилоҳшиносӣ дар давраҳои гуногун таҳлил шуда, барои истилоҳи рӯйдодҳои манфӣ дар оянда чораҳои мушаххас пешниҳод шудааст.

Моҳияти илмӣ-назариявии таҳқиқот. Аҳамияти назарии таҳқиқот дар он зоҳир мешавад, ки ҳалли вазифаҳои дарпешгузошта имконият медиҳад, ки хусусиятҳои типологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ пурратар ва жарфан дарк карда шаванд.

Аҳамияти назарии таҳқиқот ҳамчунин дар он зоҳир мегардад, ки натиҷаҳои диссертатсия метавонанд, барои таҳқиқоти минбаъдаи типологӣ ва муқоисавии забонҳои гуногун ва назарияи тарҷума истифода шаванд.

Моҳияти амалии таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки хулоса ва маводи он метавонанд ҳангоми таҳқиқоти муқоисавӣ ва типологии забонҳои дигар, ҳангоми таҳия ва навиштани грамматикаи амалӣ ва луғатшиносиву луғатнигории забонҳои муқоисашаванда ва дастурҳои таълимӣ барои мактабҳои олий, ҳангоми таҳияи курсҳои амалии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ истифода шаванд.

Аз назари амалӣ диссертатсияи мазкур ҳамчунин барои дарёфти маълумоти мушаххас ҳангоми омӯзиши шаклҳо, маъно ва роҳҳои истифодабарии истилоҳоти адабиётшиносӣ дар ҷумла ва тақвияти роҳҳои усулҳои таълими мавзӯ мусоидат хоҳад кард.

Методҳои таҳқиқ. Дар рисолаи мазкур барои расидан ба ҳадафҳои пешгузошта дар мавриди омӯзиши сохтору семантика ва хусусиятҳои истилоҳоти адабиётшиносӣ як қатор усулҳо ва роҳҳои таҳлил қорбурд шудаанд, ки дар забоншиносии муосир ба таври васеъ истифода мешаванд. Аз ҷумла, методи муқоисавӣ-типологӣ, ки дар рисола барои муайян намудани хусусиятҳои монанд ва фарқкунандаи истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба гунаи неку мусоидат намудааст. Илова бар ин, дар рисолаи мавриди таҳқиқ методи омӯрӣ низ ба қарор рафтааст.

Ҳангоми фароҳам овардани истилоҳоти адабиётшиносӣ аз воҷаномаву фарҳангномаҳои дузабонаву бисёрзабона ва асарҳои гаронбаҳои адабиётшиносони барҷастаи рус, тоҷик ва англис, минҷумла, «(Краткая литературная энциклопедия» (ҷилдҳои 1—7), асарҳои Л. Тимофеев ва Н. Венгров — «Словарь литературоведческих терминов» (М., 1958), А. К. Квятковский «Словарь поэтических терминов» (М., 1958), «Словарь литературоведческих терминов», (дар зери таҳрири Л. И. Тимофеев ва С. В. Тураев, М., 1974), Р. Ҳодизода, М. Шукуров, Т. Абдуҷабборов - «Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ» (Душанбе, 1966) ва монанди инҳо мусоидат карданд. Илова бар ин, асарҳои Т. Н. Зехнӣ — «Санъатҳои бадеӣ дар шеърӣ тоҷикӣ» (Душанбе, 1960), А. Сатторзода «Такмили бадеӣ форсии тоҷикӣ (дар заминаи навиштаҳои пешинӣ ва имрӯзӣ)» (Душанбе, 2011) ва ғайра дар раванди пажӯҳиши рисола мавриди истифода қарор дода шудааст.

Асосҳои назариявӣ ва методологии таҳқиқот. Рисола дар заминаи методҳои муқоисавӣ-таърихӣ, типологӣ, ҳамзамониву (синхронӣ) дерзамонӣ ё таърихӣ (диахронӣ) ва омӯрӣ таълиф гардидааст. Дар ҳолатҳои алоҳида аз рӯйи зарурат усулҳои омӯрӣ, тасвир ва қиёсӣ низ пеш гирифта шудаанд. Дар чараҳои таҳқиқу баррасии масъалаҳои мазкур бо осори илмӣ забоншиносони маъруфи Русия (В.В. Виноградов, О.С. Ахманов, Н.М. Шанский, Д.Л. Шмелев), Эрон (Ризо Ашрафзода, Тақӣ Ваҳидиёни Комёр) Афғонистон (А.Ҷ. Каҳдистанӣ), Аврупо (Ҷ. А. Кадон), Тоҷикистон (М. Н. Қосимова, М. Шукуров, А. Сатторзода, Д. Саймуддинов, Д. Хочаев, О. Қосимов, С. Назарзода, М. Султон, С. Хоркашев, С. Чаматов, Ҷ. Саидов) ва дигарон таъя намудем.

Ба химоя нуктаҳо ва муқаррароти асосии зерин пешниҳод карда мешавад:

1. Баррасии заминаҳои таҳаввул ва ташаккули истилоҳоти марбути адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар даврони муосир барои илми забоншиносӣ арзиш ва моҳияти хоса касб мекунад.
2. Тасвири нақши омилҳои ғайрилингвистӣ дар ташаккули истилоҳоти соҳаи адабиётшиносӣ дар асоси муқоисаи маводҳои забонӣ аз забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ сурат гирифта, ҷанбаҳои муҳиму печидаро дар забоншиносии муосир рӯнамо мекунад.
3. Шарҳи хусусиятҳои луғавию маъноии истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забонҳои муқоисашаванда.
4. Баёни нақши омилҳои дохилӣ ва берунӣ дар ташаккул ва такомули истилоҳоти соҳаи адабиётшиносӣ дар ҳарду забони мавриди қиёс.
5. Муайян ва мушаххас намудани қолабҳои воҷасозӣ ва роҳҳои қорбурди онҳо дар соҳаи истилоҳоти марбути адабиётшиносӣ дар ҳарду забон.

6. Нишон додани худуди пахншудаи ину он калима ё вожаи вобастаи шеър, рубоӣ, сурудҳои халқӣ дар доираи лаҳҷаҳои тоҷикӣ ва дар ҳамин асос муайян кардани умумият ва фарқи лексикаи марбут ба назму наср дар заминаи асарҳо ва девонҳои тоҷикию англисӣ.

Татбиқи диссертатсия. Мазмуну мундариҷаи рисола дар 16 мақола инъикос гардидааст, ки феҳристи он дар охири фишурдаи рисола зикр хоҳад гашт. Бояд ишора намуд, ки аз рӯи мавзӯи таҳқиқот дар конференсияи анъанавии солони кафедра ва Паёми донишгоҳ дар солҳои 2015 – 2019 маърузаву мақолаҳо ироа ва нашр шудаанд.

Сохтори диссертатсия. Рисола аз муқаддима, се боб, хулоса, феҳристи адабиёти истифодашуда ва замима иборат аст.

МУҲТАВОИ МУХТАСАРИ ҚОР

Дар муқаддима маълумот дар бораи муҳаббатҳои мавзӯӣ, мақсад ва вазифаҳо, навоҳарӣ ва мавзӯи таҳқиқ, аҳамияти назариявӣ амалии қор, мавод ва манобеи мавриди истифода, ҷанбаҳои асосӣ ва методҳои таҳқиқ ва ҳамчунин маълумоти муҳтасари таърихӣ ва нашрияҳо пешниҳод шудаанд.

Дар боби аввал – «Асосҳои назариявии таҳқиқи истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забоншиносӣ» мафҳуми “истилоҳ”, тафовути вожа аз истилоҳ, тамоюлотҳои аслии таҳқиқ ва мавқеи истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забоншиносии муосир, сарчашмаҳои пайдоиши истилоҳоти “адабиётшиносӣ” – и забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, назари мутафаккирону донишмандони асрҳои миёна перомунҳои истилоҳоти «адабиётшиносӣ» баррасӣ карда шуда, таърихи ташаккул ва таҳаввули истилоҳиносӣ ҷун бахши муҳими луғатшиносӣ мавриди таҳқиқ қарор мегиранд.

Дар фасли якум “Роҷеъ ба мафҳуми истилоҳ дар забоншиносӣ” масъалаҳои марбути мафҳуми “истилоҳ” дар забоншиносӣ ва ҷойгоҳи он дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ матраҳ мегарданд.

Чӣ тавре ки маълум аст, «вожа» ва «калима» аксари вақт муродифи ҳамдигаранд, аммо бархе аз забоншиносон дар қорбурди байни «вожа» ва «калима» тафовуте гузоштаанд, яъне «вожа» воқеияте мушаххастар ва омтар аз калима аст ва иллати ҳамин воқеияти ому мушаххаст аст, ки дар фарҳангҳо ба сурати мадҳали мустақил оварда мешавад ва онро як воҳиди вожагон меҳисобанд. Аз тарафи дигар, калима воқеиятест айнитар ва мучаррадтар, ки заруратан наметавонад мақоми мадҳали мустақилро дар фарҳангҳо баён кунад.

Истилоҳотшиносӣ ё терминология яке аз қабатҳои махсуси луғавӣ буда, хусусияти ташкилӣ маъноиро дар алоқа бо ғуруҳҳои дигари луғавӣ ифода менамояд. Хусусиятҳои асосии истилоҳҳо ё терминҳо ва сохту услуби онҳо низ дар қисми ҷудоғонаи луғатшиносӣ, ки

истилохгузинӣ ва ё истилоҳшиносӣ ном дорад, мукамал инъикос ёфтааст.

Масъалаи истилоҳу истилоҳшиносӣ айни замон яке аз мавзӯҳои муҳимтарини луғатшиносӣ ба шумор меравад. Ҳар чиз, ки ба таъйину таҳқиқи умумии мафҳуми истилоҳ, таҳаввулу тақомули он дар забон алоқаманд аст, илми забоншиносиро бо соҳаҳои дигари илму маърифат, ба таърихи моддиву маънавии инсоният мепайвандад. Аз рӯи баъзе тадқиқотҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ аён аст, ки омӯзишу пажӯҳиши масъалаи истилоҳот доираи васеъро фаро гирифтааст. То ин замон дар байни олимони забоншинос дар хусуси мушаххасан аз ҷиҳати илмӣ муайян кардани ҳуди мафҳуми истилоҳ фикру ақидаҳои мухталиф ҷой дорад.

Бо дар назардошти фикру ақидаҳои дар боло зикршуда ва мулоҳизаҳои хеш мо ба хулосае омадем, ки *истилоҳ* калима ва ё ибораи дорои маъноӣ ба худ хос буда, дар ҳавзаӣ ҳар як илми муайян маъноӣ мушаххаси луғавӣ худро соҳиб аст ва як ҷузъи системаи истилоҳот ба шумор меравад.

Фасли дуюми боби мазкур – «Ҷамъулоҳи аслии таҳқиқ ва мавқеи истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забоншиносии муосир» унвон дошта, дар он масъалаҳои ба маъноӣ истилоҳи истимоъ гардидаи калимаҳои умумистемол (монолог- monologue (монолог), муаллиф – author (автор), муаммо- puzzle (загадка), мундариҷа- contents (содержание), муҳбир- correspondent (кореспондент), мухаммас-quinaгу, муҳаррир - editor (редактор) ва ғ. баррасӣ мешаванд.

Фасли сеюм – «Сарчашмаҳои ташаккули истилоҳоти “адабиётшиносӣ”- изабонҳои тоҷикӣ ва англисӣ» ном дошта, моро бо сарчашмаҳои ташаккули истилоҳҳои “адабиётшинос” ошно месозад.

Дар ташаккул ва таҳаввули ҳар як истилоҳ нақши асархову воҷаномаҳо ва фарҳангҳо бағоят бузург аст ва дар зер мо аз он луғоту фарҳангҳо ёдовар мешавем, ки моро бо шарҳу тавзеҳи истилоҳоти адабиётшиносии забонҳои таҳқиқшаванда ошно месозанд.

«*Тақмили бадеъи форсии тоҷикӣ*» (дар заминаи навиштаи пешинӣ ва имрӯзӣ)» [7]. Фарҳанги мазкур ба қалами яке аз адабиётшиносони тоҷик А. Сатторзода тааллуқ дошта, соли 2011 таълиф гардидааст. Муаллиф дар таълифи фарҳанг кӯшидааст, ки тамоми истилоҳоти марбути илми бадеъро бо забони илмӣ ба аҳли илму адаб пешкаш намояд..

Ба қавли муаллифи фарҳанг, бадеъро Хоча Насируддини Тӯсӣ дар «Меъёрулашъор» «илми маҳосин ва бадеъи сухан» ё «илми санъат» номидааст ва он то ҷое, ки маълум аст, таърифи қадимтарини ин илм дар таърихи назариёти адабии форсии тоҷикӣ мебошад» [7,5]. Ҳамин тарик, теъдоди умумии истилоҳоти баррасишудаи фарҳанг 230 адад аст ва асари мазкур ягона фарҳанги комилест, ки хонандаро бо тамоми паҳлуҳои истилоҳоти бадеъ ошно месозад. Илова бар ин метавон гуфт, ки то ҳол

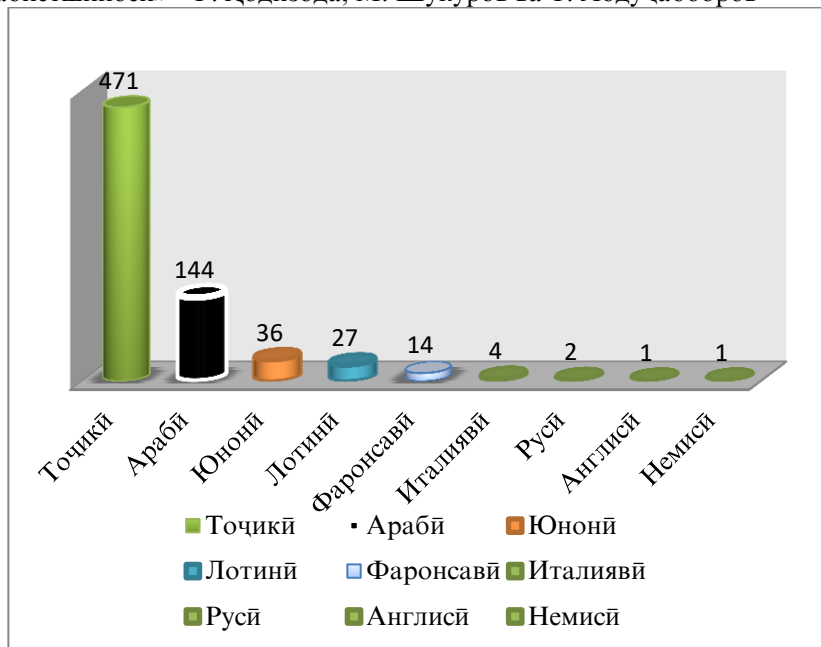
вожанома ва ё фарҳанге тавин нагардидааст, ки қобилияти шарҳу тавзеҳи истилоҳоти бадеъро бо падидаҳои сермаъноиву ҳамгунагӣ ё муродифотиву мутаазодӣ фарогир бошад.

“*Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ*” [10]. Муаллифони фарҳанги фавқуззикр адабиётшиносон Расул Ҳодизода, Муҳаммадҷон Шукуров ва Талъат Абдучабборов буда, он соли 1966 ба нашр расидааст. Фарҳанг аз «Сарсухан» оғоз шуда, минбаъд дар он истилоҳоте, ки дар адабиётшиносӣ ва нақди адабӣ истеъмол мешаванд, шарҳу тавзеҳ гардидаанд.

Ба назари муаллифон «Баъзе аз истилоҳот чанд мафҳумро ифода мекунанд ва бинобар ин, дар чанд ҷои луғат эзоҳ ёфтаанд. Масалан, «мусаддас» ҳам дар боби «мусаммат» ва ҳам дар боби «арӯз» омадааст. Ғайр аз ин, баъзе истилоҳҳо ба муносибати эзоҳи истилоҳоти дигаре такроран зикр шудаанд ва ба таври иловагӣ шарҳ ёфтаанд» [10, 4].

Теъдоди умумии истилоҳоти дар фарҳанг шарҳёфта зиёда аз 700 ададро ташкил медиҳад, ки мо онҳоро бо дарназардошти аз кадом забон иқтибос гардиданашон дар шакли ҷадвал ба тариқи зайл пешниҳод намудем.

Нақшаи № 1. Маълумоти оморӣ «Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ» – Р. Ҳодизода, М. Шукуров ва Т. Абдучабборов

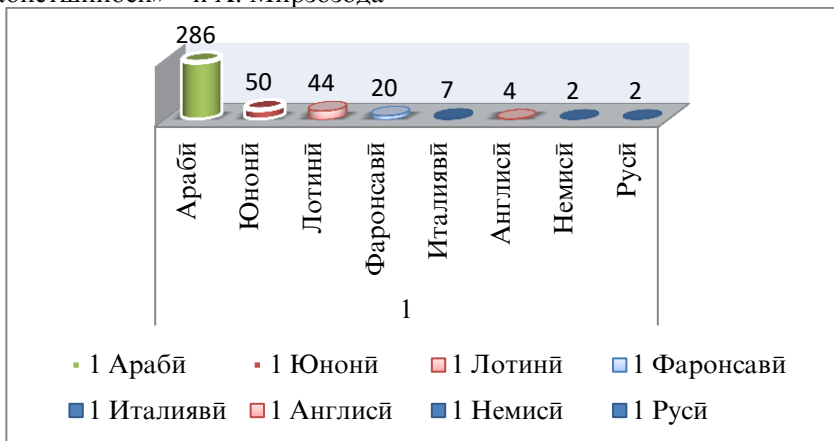
Луғати мухтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ [5]. Луғати мазкур соли 1992 таълиф шуда, ба қалами адабиётшинос Холиқ Мирзозода

тааллуқ дорад. То таълифи луғати фавқуззикр ягона луғате, ки ба шарҳу тавзеҳи истилоҳоти адабиётшиносӣ бахшида шуда буд, дар бахши қаблӣ ёдовар шуда будем.

Ба андешаи муаллиф «вазифаи луғати мухтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ, ки ба хонандагон пешниҳод кардем, аз он иборат аст, ки чойи холии омӯзиши назарияи адабиётро, ки дар мактаб ҳаст, пурра намояд. Дар «луғат» он миқдор истилоҳоти адабиётшиносӣ дарҷ ёфтааст, ки ба тариқи минимум доираи мафҳумҳои назариявиро ба талабагон, махсусан, синфҳои боло дода тавонад ва онҳо дар адабиётшиносии муосири тоҷик маъмуланд» [5, 4].

Миқдори умумии истилоҳот ва ибораистилоҳоти дар фарҳанг шарҳ ёфта, 575 – ададро ташкил медиҳад. Истилоҳҳои иқтибосгардидаи адабиётшиносии луғати номбурдаро дар шакли ҷадвал ба тариқи зайл пешниҳод намудем.

Нақшаи № 2. Маълумоти омории «Луғати мухтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ» – и Х. Мирзозода

Чӣ тавре ки аз таҳлилу баррасии истилоҳоти фарҳанги мазкур маълум гардид, аз се ду ҳиссаи онро истилоҳоти аз забони арабӣ иқтибосшуда ташкил медиҳанд.

Ҳамин тариқ, аз таҳлили омории фарҳанг рӯшан гардид, ки миқдори зиёди истилоҳоти он баромади арабӣ доранд ва ин ҳам бесабаб нест, зеро мутафаккирони барҷастаи форсу тоҷик дар мамолики араб иқомат карда, бо он забон тақаллум менамуданд ва рисолаву асарҳои худро низ бо ҳамон забон менигоштан.

Дар ташаккулу таҳаввули истилоҳоти адабиётшиносии англисӣ бошад, саҳми истилоҳшиносону забоншиносон низ бағоят бузург аст. Агар ба таърихчаи ташаккули илми адабиётшиносии англис назар афканем, он аз пайдоиши қабилаҳои ютҳо, англо-саксонӣ ва фризианиҳо ба сарзамини Британияи Кабир маншаъ мегирад, ки ин ҳам

бошад, ба садаи панҷуми то милод рост меояд. Пас аён мегардад, ки англисҳо таърихи қадимаи адабиёти худро доштаанд ва нишонаҳои нахустини онро дар ҳамосаҳои қадимӣ амсоли «Беовулф» ва дигарон метавон пайдо намуд. Забони расмӣи коргузори ва илми давр – забони лотинӣ буда ва баъдтар, аниқтараш ибтидои садаи XI дар Англия забони англисӣ ҳамчун забони меъёрии расмӣ шинохта шуд. Таърихшинохонони донишварон ва адабиётшиносони англис давраи оғози адабиёти Инглистонро ба охири садаи X ва ибтидои садаи XI нисбат медиҳанд, зеро маҳз дар ҳамин давра нахустин асарҳои адабиву фарҳангномаҳои соҳавӣ таълиф гардидаанд.

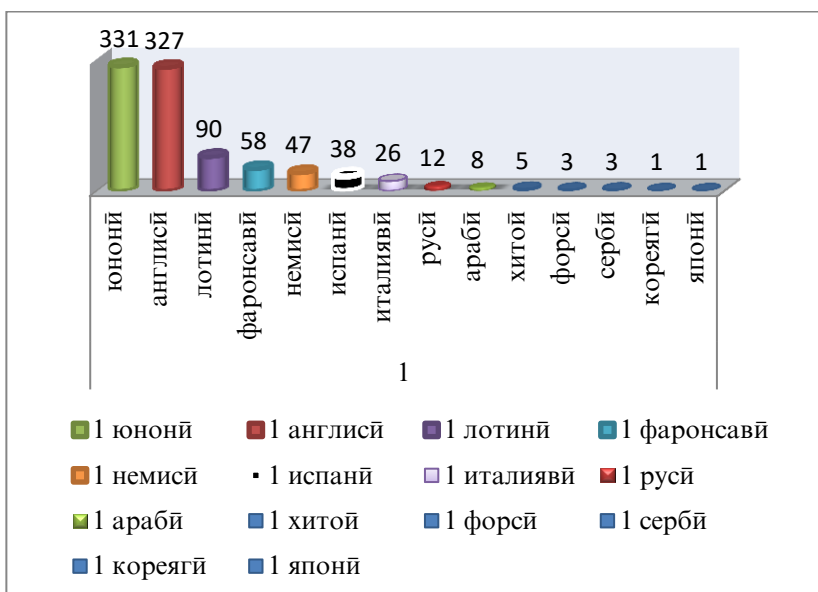
Ҳамин тавр, мо зарур мешуморем, ки дар бораи ҷойгоҳи фарҳангномаҳои вожаномаҳои англисӣ, ки дар ташаккули таҳаввули истилоҳоти адабиётшиносии он нақши бориз гузоштаанд, каме таваққуф намоем.

«A Dictionary of Literary Terms and Literary Theory» (Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ ва назарияи адабиётшиносӣ) [11].

Муаллифи фарҳанги мазкур забоншинос Ч. Кадон буда, он соли 2013 таълиф шудааст. Дар фарҳанги номбурда зиёда аз 950 истилоҳи ибораистилоҳ шарҳу тавзеҳ ёфтааст. Аксарияти истилоҳоти адабиётшиносии фарҳанги фавқуззикро истилоҳоте ташкил медиҳанд, ки баромадии забонҳои юнонӣ, лотинӣ, франсавӣ, олмонӣ, испанӣ, италиявӣ, русӣ, арабӣ, японӣ, чинӣ, форсӣ, туркӣ, сербӣ ва ё кориёгӣ ва ғ. доранд. Масалан, истилоҳи «*anecdote*» бо муодили тоҷикӣ «латифа, ҳикоят ва ривоёти мазҳакавӣ, ҳодисаи хандаовар (аҷоиб), қиссаи кӯтоҳ, нақл, ривоят» дар фарҳанги мазкур чунин шарҳ ёфтааст: «A brief account of or a story about an individual or an incident (Лавҳаи кӯтоҳ ё ҳикояе, ки рочеш ба як фард ё ки як ҳолатро ифода менамояд, латифа меноманд)». Истилоҳи мазкур дар шакли ἀνεκδοτον "unpublished", literally "not given out" дар асри VI аз забони юнонӣ ба забони англисӣ иқтибос шуда, бо маънии зикршуда дар таркиби луғавии забони англисӣ дар қатори вожаҳои фаъоли забон ба қор меравад. Вожаи мавриди назар ба сифати истилоҳ бори нахуст дар асари таърихшиносии Византия Прокопий «Таърихи маҳфӣ», ки дар он ҳаёти ботинии император Юстиниан ва дарбориён тасвир шуда буд, мавриди истифода қарор гирифт.

Миқдори зиёди истилоҳоти фарҳанги мазкурро вожаҳои иқтибосӣ ё худ бегона созон медиҳанд ва метавон онҳоро дар ҷадвал ба тариқи зилл нишон дод.

Нақшаи №3. Маълумоти омории истилоҳоти адабиётшиносии Ч. А.Кадон

Ҳамин тарик, аз таҳлили оморӣ аён гардид, ки теъдоди истилохоти юнонии фарҳанг дар қиёс бо вожаҳои аслии забони англисӣ зиёдтар аст ва ин гувоҳи он аст, ки таъсири нигоштаҳои файласуфону мутафакирони Юнон, дар мисоли Афлотону Арасту ва Гераклу Сукрот ба адабиёти англис назаррас будааст.

Фасли чоруми боби мазкур “Назари мутафаккирону донишмандони асрҳои миёна перомунӣ истилохоти “адабиётшиносӣ” забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ” ном дошта, дар он диду андешаҳои суҳаншиносони асрҳои миёна перомунӣ истилоҳи “адабиётшиносӣ” мавриди баррасӣ қарор мегирад.

Яке аз уламои маъруфи қарни XI Унсурулмаолии Кайковус дар асари худ «Насихатнома» маъруф бо номи «Қобуснома» боби сию панҷумашро ба масъалаҳои ахлоқию тарбиявӣ бахшидааст. Боби мазкур «Дар оину расми шоирӣ» унвон дошта, моро бо муаммоҳои назму насри адабиёти форсу тоҷик ошно месозад ва маҳз ҳамин боб дар намуди панду ҳикмат ва насихат моро водор месозад, ки бо истилоҳоти адабиётшиносӣ он аз наздик ошноӣ пайдо кунем. Муаллиф дар намуди насихат ба писари худ чунин қайд мекунад: «Бо санъату ҳаракат бояд, ки бувад ва ғулғулае бояд, ки бувад андар шеър ва андар захма ва андар савт, то мардумро ояд ва саноате ба расми шуаро чун: мучонис ва мутобиқ ва мутазод ва муташоқил ва муташобеҳ ва мустаор ва мукаррар ва мураддаф ва муздавач ва мувозана ва музмар ва мусаллас ва мусаччаҳ ва мулавван ва муставӣ ва мувашшаҳ ва мувассал ва муқаттаъ ва мухаллаъ ва мусаммаат ва мустахил ва зулқофиятайн ва рачаз ва маклуб ва монанди ин» [4, 155].

Аз шарҳи порчаи мазкур бармеояд, ки истилоҳоти зикршуда ба санъатҳои лафзӣ (*мучонис, мукаррар, мутобиқ, зулқофиятайн*) ва санъатҳои маънавӣ (*мусаллас, мусаччаҳ, мулавван, муставӣ мустаор, шутзод, мураддаф, муташокил, мувашиаҳ, мувассал, муташобех, мақлуб*) ва ба айбҳои шеърӣ (*раҷаз*) марбутанд.

Боби дуюми рисола - “Таҳлили сохтори истилоҳоти “адабиётшиносӣ” дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ” ном дошта, дар он ҳар як истилоҳ аз лиҳози сохтор таҳлил мешавнд.

Дар фасли якуми боби мазкур “Гуруҳбандии истилоҳоти “адабиётшиносӣ” дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ” ҳар як истилоҳ вобаста ба марбутиятҳои ба *образе бадеӣ, композиция ва сюжети асари бадеӣ, адабиёти бадеӣ, воситаҳои тасвири бадеӣ, санъатҳои бадеӣ, санъатҳои шеърӣ насрӣ, шеър, вазн ва сохти шеър, ҷинс, намуд, жанр ва шакли асари бадеӣ, эпос, лирика, драма, равия ва ҷараёнҳои адабӣ гуруҳбандӣ мегардад.*

Образ аслан вожаи русӣ буда, маънии тасвир, сурат, мучассама ё шаклро дорад. Дар навбати худ истилоҳи мазкур фарогири истилоҳибораи зерин аст: - образе бадеӣ – *literary image*. Аз нигоҳи маънӣ бошад, таърифи зеро метавон хоси истилоҳи номбурда номид: як шакли махсуси дарк намудани ҳаёт аст, ки вай танҳо ба санъати адабиёт хос буда, сифатҳои мушаххасро соҳиб мебошад. Дар бештари ҳолатҳо истилоҳи «фикри ҳавасшаванда» муродифи истилоҳи «образе бадеӣ» ба шумор меравад. Дар зер мо он истилоҳоте, ки бевосита ба гуруҳи силсилаистилоҳҳои «образе бадеӣ» марбутанд, бо муодили англисиашон меорем: *конфликт - conflict (низомии адабӣ), коллизияи асари бадеӣ - composition of literary, персонаж - personage, персонажи драматӣ - personage of drama, мазҳакавӣ - comedy, фоҷиавӣ - tragedy, характер - character, қаҳрамон - hero.*

Воситаҳои тасвири бадеӣ яке аз қисматҳои муҳими адабиёти бадеии ҳарду забон маҳсуб ёфта, фарогири як қатор истилоҳу ибораистилоҳ аст. Ба ин гуруҳ метавон истилоҳ ва ибораистилоҳҳои зеринро ворид намуд: *тавсиф - description, таибеҳ - assimilate, маҷоз - metaphor, истиора - metaphor, таиҳис - diagnostic, муболиға - hyperboloid, лутф - grace, ҳаҷв - satire, истеҳзо, юмор - humour, нисҳанд - sneer*

Фасли дуюми боби мазкур - «Таҳлили сохтори истилоҳоти «адабиётшиносӣ» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ» ном дошта, яке аз бобҳои амалии рисола ба шумор меравад.

Қисми зиёди истилоҳоти адабиётшиносии забони тоҷикиро истилоҳоти сода созмон медиханд. Мо ин ҷо зарур мешуморем, ба таври намуна бархе аз онҳоро пешниҳод намоем: *баёз [10, 16; 5, 17; 1, 48], байт - verse [10, 16; 5, 17; 1, 48]; банд - line [10, 17; 5, 19; 1, 59]; вазн - rhyme [10, 18; 5, 20; 1, 77].*

Ҳамин тариқ, дар зер мо ҳар як истилоҳи чамъовардаи худро вобаста ба мансубияташон ба ин ё он усули калимасозӣ мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

1. Калимасозии сарфӣ, яъне сохтани истилоҳ ба воситаи пешванд ё пасванд. Дар ин навъи калимасозӣ асосан ду унсури калимасоз – пешванд ва пасванд иштирок мекунанд, ки дараҷаи истеъмоли онҳо низ якранг нест. Нахуст нақши пешвандҳоро дар созмони истилоҳи адабиётшиносӣ таҳлил менамоем.

а) сохтани истилоҳ бо пешванд.

Дар созмони истилоҳоти «адабиётшиносӣ» миқдори пешвандҳо он қадар фаровон нестанд. Инҳо он пешвандҳое мебошанд, ки дар сохтани истилоҳ нақши муҳимеро мебозанд. Дар зер мо бархе аз онҳоро меорем.

Пешванди **ба** - <ф.м. *abe* - // ар. Ин пешванди исмсозии каммаҳсул аст, ки дар таркиби истилоҳоти адабиётшиносии «бадеҳа - роет» ба маънои «шеър, ки дар мавриди бе тайёрии маҳсул бе машқи шеърӣ бадоҳатан баногоҳ гуфта мешавад» [5, 17] омадааст.

Пешванди - **но**. Ин пешванди сифатсоз каммаҳсул буда, дар таркиби ибораистилоҳи адабиётшиносии «*тавсифи нопурра - uncompletly image*» омада, маънои «таъкид намудани ягон ҷиҳати предмет» - ро ифода мекунад [2,148].

Пешванди – **trans**. [<Latin *trans*, *across*, *prep.* and *prefex*; some root as E. *through*]. Пешванди номбурда ба вазифаи пешояндҳои тоҷикии ба воситаи, аз қорбаст мешавад. Он муродифи пешояндҳои англисии *across* ва *through* мебошад Масалан: *translation* – *таҷҷума*, *transformed* – *табдилдиҳӣ*, *transmitted* – *гузаранда*, *transmuted* – *мубаддалшавӣ*, *transcend* – *зиёдшавӣ*.

Пешванди – **under**. [Old English *under*]. Пешванди –*sub* дар бештари мавридҳо муродифи пешванди – *under* ба шумор меравад. Баромади ин пешванд пешоянд аст. Он ҳамеша пеш аз исмҳои мушаххас омада, муносибати макониро ифода мекунад, ба мисли пешояндҳои тоҷикии дар поён, дар тағ. Чунончи: *undermined* – *ҷудошавӣ*, *underaction* – *воқеа (эпизод)*, *underappreciated* - *беарзиш*, *undercritical*- *зери танқид*.

б) сохтани истилоҳ бо пасванд.

Дар сохтани истилоҳоти «адабиётшиносӣ» пасвандҳо нақши муҳим доранд, ки имрӯз ҳам ин пасвандҳо дар забони тоҷикӣ хеле маъмуланд:

Пасванди – **a** <ф.м. *-ag/-ak* <ф.б. –*aka*. Ин пасванд дар истилоҳи адабиётшиносӣ ба сифаи эҳтимолии «гӯянд» ҳамроҳ гардида, истилоҳи «гӯянда (нақлунандаи дoston ва ё ҳикоятҳои халқӣ) месозад. Ё ки пасванди мазкурро метавон дар таркиби истилоҳи «мақола» бо маънии «асари хурде, ки дар мавзӯҳои адабӣ, илмӣ, маданӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ҳаёт дар маҷаллаву рӯзномаҳои ҳаррӯза хоҳ ба таври публицистӣ ва хоҳ илмӣ ҷоп мешаванд» [5,65] мушоҳида намуд. Миқдори истилоҳоти бо пасванди мазкур сохташуда хеле зиёданд: *назира* [5, 87],

нақиза [5, 92], нома - letter [5,94], сахна – scene [5,124], нурра – complete [2,148], пӯшида – covered [2,152], манзума [5,61].

Пасванди – **он**. Ин пасванд асосан исмсоз буда, аз як исм исми дигар месозад, ба монанди истилоҳи «девон», ки аз исми мушаххаси «дев – махлуки ҳаёли ва афсонавӣ» бо ҳамроҳ гардидаи пасванди «-он» ба худ маънии истилоҳии маҷмӯаи ашъори як шоир, ки ба шакли китоб оварда шудааст ва ё «шакли ҷинси адабии лиро-эпикӣ адабиёти форсу тоҷик аст» [5,30] гирифта, имрӯз дар бахши мазкур роиҷ аст.

Пасванди – **ор**. [< Middle French-our-< Old French-< Latin-or]. Пасванди номбурда аз забони фаронсавии миёна дар шакли –*our-*, аз забони фаронсавии қадим ва аз забони лотинӣ дар шакли –*or-* ба вучуд омадааст. Пасванди – *ог* мисли пасванди – *ер* дар забони англисӣ хеле сермахсул буда, бештар аз феъл исмхое месозад, ки касбу кор ва ё асбобу предметро ифода менамоянд; *author* - муаллиф, *local color* – рангорангии образ, *metaphor* – маҷоз, *истипора*, *ideal spectator* – тамошбинӣ воқеӣ. Ин пасванд асосан дар калимоту вожаҳо дучор меояд, ки аз забони лотинӣ иқтибос гардидаанд.

Пасванди – **инг**. [Middle English-ing, earlier-ung, Old English –ing, -ung, Middle English-ing, variant of – ind, -end, Old English-ende]. Пасванди – *инг* дар ибтидо аз забони англисии давраи миёна ба мисли пасванди – *инг-*, дар шаклҳои – *инд*, - *енд*-, пештар аз ин давра дар шакли – *инг-*, аз забони англисии давраи қадим бо шаклҳои – *инг*, - *унг*, - *енд* ба вучуд омадааст. Пасванди – *инг* - яке аз пурмахсултарин пасвандҳои забони англисӣ ба шумор рафта, асосан аз феъл исм месозад, ки иҷрои амал ва ҷараёни онро ифода менамояд. Мисолҳо; *writing* – хат, *interesting* – ҳавасангез, *аҷиб*, *borrowing* – иқтибосшавӣ, *printing* – таъбу нашр, *meaning* – маъноӣ, *rhyming* – қофиябандӣ, *denoting* – шарҳдиҳӣ, *speaking* - гӯянда, *saying* – масал, *corresponding* - мухбирӣ, *reporting* – ҳозиршавӣ, *journal-writing* – рӯзноманигорӣ.

5. Пасванди – **у**. [Middle English-ye, -ie <Old French –ie- < Latin –ia- <Greek ia]. Ин пасванд аз забони англисии давраи миёна дар шакли –*уе-*, -*ие-*, аз забони фаронсавии давраи қадим дар шакли –*ие-*, аз забони лотинӣ дар шакли –*иа-* ва аз забони юнонӣ дар шакли –*иа-* ба вучуд омадааст. Пасванди мазкур дар забони англисӣ сермахсул буда, асосан аз исмҳои мушаххас исмҳои абстракт (мавҳум) ва сифатӣ месозад ва дорои ҷунун маъноҳо мебошад: *allegory* - киноя, *poetry* – шеърӣ, *dictionary* - фарҳанг, *discovery* - кашфиёт, *dramaturgy* - драматург, *elegy* - марсия, *ethnography* – мардумшиносӣ.

II. Калимасозии нахвию сарфӣ. Ин усули маъмултарини истилоҳсозӣ бештар хоси забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мебошад.

а) истилоҳоти мураккаб. Истилоҳҳои мураккаб дар забони тоҷикӣ ба воситаи қолабҳои машхуре, ки ханӯз дар забонҳои эронии қадим ва ҳиндии бостон сохта шуда буд, ифода меёбанд. Аз рӯи ҳамин нигориш мо истилоҳоти мураккаби адабиётшиносиро ба: 1) таркибҳои копулатив

(*composita copulativa*; *dvandva* дар хинди бостон), истилоҳоти мураккабе, ки аз чузъҳои баробархуқуқ ба миён омадаанд; 2) таркибҳои редуликатив (*amredita* дар хинди бостон), яъне истилоҳоти мураккабе, ки бо такрор омадаони ҳамон як чузъи асосӣ сохта мешаванд; 3) таркибҳои детерминатив (*composite determinative*; *tatpurusa*, *karmadharaya*, *dvigu* дар хинди бостон), сохтани таркибҳои мураккаби тобеъ, ки як чузъ (бештар чузъи аввал) ба чузъи дигар тобеъ аст; 4) таркибҳои поссессив (ё атрибутив) (*composite possessiva* ва ё *composite attributiva*; *bahuvrīhi* дар хинди бостон) гурӯҳбандӣ намудем.

1. Таркибҳои копулатив (*composita copulativa*; *dvandva* дар Ҳинди бостон) ё таркибҳои мураккаби пайваст. Дар адабиётшиносӣ ин қолаби истилоҳозӣ сермаҳсул аст.

а) бо ёрии садонок: *зиддиқаҳрамон* [2,112], *шахрошӯб* [5,166].

б) бо ёрии аломати тире: *эпикӣ-ҳамосӣ* [2,209], *роман-эпопея* [2,205], *лиро-эпикӣ* [2,206].

2) Таркибҳои қолаби *tatpurusa* (дар Ҳинди бостон)

а) қолабе, ки аз ду исм сохта шуда, чузъи якум тобеи чузъи дуюм аст: *таркиббанд*, *тарҷеъбанд* - *шахрошӯб*, *шоҳбайт*, *рӯзнома* [5,113], *сарлавҳа* [5,123], *сарафсона* [5,122], *сарчаиша* [5,123], *сафарнома* [5,123], *соқинома* [10,101; 5,127], *солнома* [5,127], *чангнома* [5,189; 2,209], *панднома* [10, 80; 5, 99], *бозгаиш* [2,122].

3) Қолаби *dvigu* (дар Ҳинди бостон). Ба гурӯҳи мазкур қолабҳои зерин хос аст:

а) шумора+исм: *монодрама* [2,269], *дукофия* [5,33], *чорхона* [5, 121], *дуюмдараҷа* [2,112].

б) шумора+исм+зарф: *дудармиён* [5,32] Истилоҳи мазкур бо маънои зерин ба қор меравад: «Яке аз тартиби қофиябандӣ аст, ки қофияҳо ба тариқи *аб*, *ба* меоянд» [5,32].

в) шумора+исм+исм: *духӯрамаъно*. Истилоҳи номбурдаро адабиётшинос Х. Мирзозода ин тавр шарҳ додааст: «Калимаҳое, ки аз ҷиҳати маъно ва шакл ҳам маънои духӯра доранд: *мусбат* ва *манфӣ*» [5,32]; *дукофиядор* [2,180].

1) Истилоҳҳои мураккаби дучузъа бо пасвандҳои *-ӣ*, *-ак*, *-он*, *-онӣ* сохта мешаванд: *адабиётшиносӣ* [5,9], *байтбарак* [5,17] *навогарӣ* [5,83], *номанигорӣ* [2,257], *устухонбандӣ* [2,113], *бастакорӣ* [2,113], *ақибгардӣ* [2,123], *маорифпарварӣ* [2,286] *ёддоштҳо* [2,205], *гиреҳкушоӣ* [2,117] *гиреҳбандӣ* [2,117], *дубайтӣ* [5,32], *сабқшиносӣ* [5, 115], *широққунанда* [2,112].

III. Shortening (аббревиатура) - ихтисора.

Дар ин навъи истилоҳозӣ танҳо ҳарфҳои аввали вожа навишта мешавад. Ҳамаи вожаҳои дар таркиби истилоҳ ҷойдошта ба якдигар аз ҷиҳати маъно алоқайи зич доранд. *Чунончи: World Literature (WL) – Адабиёти ҷаҳон, Free Verse (FV) – Шеърӣ озод, Comparative Literature (CL) – Адабиёти муқоисавӣ, Folk Literature (FL) – Адабиёти шиғоҳии*

халқ, *Hero and Heroine (HH)* – Қаҳрамон ва қаҳрамонзан, *Novel of Ideas (NI)* – Асару идеявӣ, *Short Story (SS)* – Ҳикояи хурд, *Working-Class Novel (WCN)* – Асару ҳаммуаллифӣ.

Ибораистилоҳот ё истилоҳибораҳо:

Яке аз маъмултарин ва сермахсултарин қолабҳои истилоҳсозӣ, ки дар сохтани истилоҳи адабиётшиносӣ нақши назаррас дорад, ин бо роҳи ибора сохтани истилоҳ ба шумор меравад. Чунин қолабҳои истилоҳсозиро метавон ба ду гурӯҳ - ибораҳои изофӣ ва пешояндӣ ҷудо намуд:

Ибораистилоҳоти изофӣ. Дар ин навъи ибораистилоҳ ду истилоҳи баробархуқ ба воситаи алоқайи изофӣ ба ҳамдигар пайваст мегарданд. Сохтани ин усули истилоҳсозӣ дар забони тоҷикӣ сермахсул аст: *адабиёти бадеӣ, образи бадеӣ [2,108], рӯҷӯи лирикӣ [2, 122], забони адабиёти бадеӣ [2,124], тарзҳои баён [2,134], воситаҳои тасвири бадеӣ [2,147], таъбеҳи равишан [2,152], таъбеҳи пӯшида [2,152], муболиғаи мураккаб [2,161], муболиғаи хурд [2,168], насри ороӣ [2,170; 5,91], насри мураҷҷаз [2,170; 5,90], насри мусачҷаъ [2,170; 5,90], шеърӣ арӯз [2,183], шеърӣ ҳичоӣ [2,182]; вазни ҳичо [2,182], вазни арӯз [2,182], илми балоғат [5,43],* илми маонӣ [5,43].

Боби сеюми рисола – «**Таҳлили луғавӣ-маъноии истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ**» ном дошта, дар он истилоҳот аз нигоҳи луғавӣ-маъноӣ ва падидаву аломатҳои сермаъноӣ, омонимӣ, синонимӣ, тазодӣ, иқтибосшавӣ ва ба кадом ҳиссаи нутқ марбут будани онҳо мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор мегиранд.

Фасли якум “Падидаи сермаъноӣ дар истилоҳоти адабиётшиносӣ” унвон дошта, ба падидаи сермаъноӣ дучор омадани истилоҳот баҳшида мешвад. Бо маъноӣ асли ва ё маҷозӣ ба қор рафтани калима танҳо дар матн ошқор мегардад, зеро матн низ маъноӣ мушаххаси калимаи сермаъноро дар ҳолатҳои муайян маълум месозад ва дар баъзе мавридҳо метавонад омехтагии семантикии калимаҳоро ё ба ибораи дигар яғҷояшавии мафҳумҳои алоҳидаи луғавиро ба вучуд орад.

Дар ҳар ду забон ҳам сермаъноӣ бештар ҳосил исм ва феъл аст, зеро дигар ҳиссаҳои нутқ маҳз ба воситаи ба исм ва феъл ҳамроҳ намудани унсурҳои калимасоз ва қоидаҳои дохилизабонии калимасозӣ сохта мешаванд.

Ҳамчун намуна метавон вожаҳои *истиора* ва *иҳомро* дар забони тоҷикӣ ва *metaphor* - ро дар забони англисӣ, ки ба баёни санъатҳои маънавӣ марбутанд, шарҳ дод, зеро ҳар ду ҳам сифати сермаъноиро соҳиб буда, бо хусусиёти маъноӣ истилоҳии худ тафовут доранд.

Истиора. Истилоҳи мазкур амсоли истилоҳҳои *таъбеҳ*, *таҷассум*, *маҷоз*, *киноя*, *муволиға*, *иҳом*, *таъриз*, *ирдоф*, *иқтибос*, *иститрод*, *истидрок*, *тафреъ*, *ибҳом*, *тафсир*, *эзоҳ*, *музовича* яке намудҳои санъатҳои маънавӣ махсус меёбад. Он аз забони арабӣ иқтибос гардида (киноя,

талмех - ба орият – муваққат гирифтан) чун воситаи тасвир буда, як навъи маҷоз маҳсуб меёбад.

Яке аз донишмандони асримиёнагии адабиёти форсӣ-тоҷикӣ Шамсуддин Муҳаммад бинни Қайс Розӣ дар асари хеш «Алмуъҷам фӣ маойири ашъорил Аҷам» қайд мекунад, ки «истиорат навъе аз маҷоз аст». Ба ақидаи ӯ «Тамсил низ навъе аз истиора аст ва мегӯяд, ки шоир хоҳад, ки ба маъние ишорате кунад, лафзе чанд, ки далолат ба маънии дигар кунад, биёрад ва онро мисоли маънии мақсуд созад ва аз маънии хеш бад-он мисол иборат кунад» [9, 362; 7,106].

Ба қавли адабиётшинос А. Сатторзода «Истиора аз ҷумлаи мустаъмалтарин ва мутадовилтарин воситаҳои тасвир дар навъҳои гуногуни осори бадеӣ ва дар ҷумла забонҳои мардуми дунё мебошад. Мавҷуд будани алоқаи мушобихат байни маънии ҳақиқӣ ва маҷозии лафз дар истиора аз хусусиёти зоти он ба шумор меравад. Агар алоқа дар истиора чизе ғайр аз мушобихат бошад, яъне алоқаи сабаб ва мусаббоб ва алоқаи ҳол ва муҳол ва алоқаи ҷузъ ва кул ва алоқаи муҷовират ва мулозимат ва амсоли он, онро «маҷози мурсал» меноманд [7,103].

Ҳамин тариқ, истилоҳи «истиора» дар луғат ба маънии «ба орият хостан» ва дар истилоҳ «аз истеъмоли лафз дар ғайри маънии ҳақиқӣ бар сабили орият ва бар асоси алоқаи мушобихат байни маънии ҳақиқӣ ва маҷозии он [7,103].

Миқдори истилоҳоти адабиётшиносие, ки хусусиёти сермаъноиро дар ҳар ду забони таҳқиқшаванда соҳиб бошанд, хеле зиёданд, ба монанди:

а) дар забони тоҷикӣ: тарсеъ [7,18], тачнис [7,20], иштиқоқ [7,28], мусаххаф [7,30], тасдир [7,32], таъаттуф [7,32], раддулматлаъ [7,38], музайял [7,40], ташреъ [7,40] ва ғ. Ҳамаи ин истилоҳоти марбути воситаҳои баёни сухан ва ё алфози ифодаи сухан басомади арабӣ дошта, дар бахши бадеияти муосир ба таври фарох ба қор мераванд.

б) дар забони англисӣ: allegory, anagram, analogue, dramaturgy, elegy, ellipsis, epos, iamb, lyric, melodrama ва ғ. Бояд қайд намуд, ки ҳамаи истилоҳоти зикршуда басомади юнонӣ дошта бошанд ҳам, феълан дар таркиби луғавии забони англисӣ бо маънии истилоҳии худ дар қатори вожаҳои бунёдии ин забон ҷой доранд.

Дар фасли дуюм «**Падидаи омонимия дар истилоҳоти «адабиётшиносӣ»**» масъалаи падидаи омонимия дар мисоли истилоҳоти адабиётшиносии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ баррасӣ мешаванд.

Ба масъалаи пайдоиши калимаҳои ҷиносии рӯй оварда, яке аз омилҳои пайдоиши категорияи луғавию семантикиро дар бобати ба исми хос гузаштани исмҳои ҷинс ва ғайра доништааст. Т. Зехнӣ андешаҳои мазкурро дар китоби ба адабиётшиносӣ бахшидаи худ «Санъати сухан» (1978, 137) иброз дошта аст. Ҳамчунин таъкид карда мешавад, ки дар забони халқ ин гуна калимаҳои думаъноро лутф меноманд. Муҳаққиқ тачнисро дар ду навъ: маънавий –хелҳои он: санъати муҳтамлзуддайн,

тавзех, таврех, ихом; лафзӣ: тачниси том, тачниси зоҳир, тачниси нокис, мураккаб, муқаррар ва тачниси хат, гурӯҳбандӣ кардааст.

Дар ҳар ду маврид ҳам (1960 ва 1978) Т. Зеҳнӣ истилоҳоти калимаҳои ҷиносӣ ва тачнисро бо истилоҳи омоним баробар доништааст (Зеҳнӣ. 1960; 1978). Дар бобати номи истилоҳи мавзӯи мавриди назар луғатшинос М. Мухаммадиев (1959; 1968; 1988; 1990; 1997) нисбат ба дигарон бештар муҳокима ронда, истилоҳи «омонимҳо»-ро пазируфта, чунин таърифро мақбул шуморидааст: «Калимаҳое, ки таркиби овозиашон баробар (монанд) буда, лекин аз ҷиҳати маъно гуногунанд ва баъзеяшон вобастагии маъноии таърихӣ доранд, омоним номида мешавад» (1968, 24) ва таъкид мекунад, ки «Ин калимаҳо аз ҷиҳати баромад ҳеч гуна умумияте надоранд, танҳо шаклан ба ҳамдигар монанданду халос» (1968, 29). М.Мухаммадиев омонимҳои тоҷикиро аз ҷиҳати сохт ба ду гурӯҳ: омонимҳои пурра ва омонимҳои нопурра ҷудо кардааст (1968, 25).

Дар луғатшиносӣ ду навъи калимаҳои омонимино фарқ мекунанд: пурра ва нопурра. Дар ин самт низ афкори ягона ҷой надорад. Масалан, дар забоншиносии рус омонимҳои лексикӣ пурра гуфта калимаҳоро меноманд, ки ба як ҳиссаи нутқ мутааллиқ буда, дар онҳо тамоми системаи шакло мувофиқат мекунанд. Зимни он калимаҳои омонимие фаҳмида мешаванд, ки аз ҷиҳати талаффуз, шакли навишт, падеж, шумора ва амсоли инҳо мувофиқат мекунанд, вале дар омонимҳои луғавӣ нопурра яке аз шакло аз ягон ҷиҳат (шумора, падеж) мувофиқат намекунанд. Дар забоншиносии тоҷик омонимҳои пурра гуфта калимаҳое дар назар дошта мешаванд, ки «аз рӯи шакли асли (бе ҳеч аффикс) ба ҳам монанд мешаванд, ва мисолҳои зайл тасдиқи гуфтаҳои мост: 1. **қалб**– вожгун, вожгуна, чаппа. 2. **Қалб** – назмест, ки аз пешу қафо шудани калимаҳо байте бо вазни дигар ҳосил мешавад. **нидо** – ҳиссаи нуткест, ки ҳиссиёту ҳаяҷонро ифода мекунад. 2. **нидо** - хитобҳои музтарибона, ки тазоҳури ҳаяҷони қалбӣ ва эҳсосоти амиқи рӯҳии шоир аст. Ё худ ба истилоҳи «**нақл**» назар мекунем. Агар калимаи «**нақл**» дар луғат ба маъноии «ҷо ба ҷо кардан» ояд, пас дар адабиётшиносӣ бо маъноии истилоҳии «шоир маънии дигарро бардорад ва аз бобе ба бобе дигар барад; аз боби мадҳ ба ҳичо ва аз васфу ҳамоса ба ғазал ва аз шукр ба шикоят ва аз таъзият ба таҳният ва баръакс, дар либоси дигар зоҳир кунад» [7,318] ба ҷашм мерасад. Аммо омонимҳои нопурра калимаҳое мебошанд, ки дар натиҷаи қабули ягон шакли морфологӣ ба ҳамдигар монанд шуданд: 1. **латифа**– шахсе, ки нозук аст. 2. **латифа** – ҳикояҳои хурде, ки мазмуни ҳазломез ва ҳаҷвӣ доранд» [10,44].

Дар таркиби луғавӣ забони англисӣ ҷойгоҳи калимаҳои юнонӣ, ки шаклҳои омонимӣ доранд, нисбатан густурдатар аст. Бештари вожаҳои аз забони юнонӣ иқтибосшуда нахуст аз забонҳои латиниву фаронсавӣ ба забони юнонӣ ворид шуда, пасон ба англисӣ шомил гардидаанд. Ҷузъҳои семантикӣ онҳо дар забонҳои фавқуззикр гоҳо пурра гоҳо

қисман аз истеъмол монда, нисбат ба калимаҳои забони ҳозира хусусияти архаистӣ пайдо карданд, ба монанди: *elegy* (<Middle French) <Latin *elegīa* <Greek *elegeia*): **elegy I**: a poem in *elegiac* couplets; **elegy II (a)**: a song or poem expressing sorrow or lamentation especially for one who is dead; **elegy II (b)**: something (such as a speech) resembling such a song or poem; **elegy III (a)**: a pensive or reflective poem that is usually nostalgic or melancholy; **elegy III (b)**: a short pensive musical composition; **epos 1**: a long narrative poem in elevated style recounting the deeds of a legendary or historical hero; **epos 2**: a work of art (such as a novel or drama) that resembles or suggests an epic; **epos 3**: a series of events or body of legend or tradition thought to form the proper subject of an epic.

Дар забони адабии тоҷик ҳамгунаҳое, ки қабатҳои маъноии онҳо сирф туркӣ бошанд, камшуморанд. Ин гуна омонимҳо асосан пас аз асрҳои X-XI ба забонамон ворид шудаанд. Чунин зухурот аз зиндагии дуру дарози қавмҳои эронинаҷод ва турк дар як минтақа сар зада, натиҷаи таъсири тарафайни забонҳои тоҷикӣ ва туркиро дар заминаи ҳодисаҳои адстративу суперстратӣ нишон медиҳад. Инак, чанд далел: **ӯланг**, **тӯра** ва ҳоказо. Теъдоди ин қабил вожаҳо зиёд нест. **ӯланг 1** – суруди маросимии туркзабонон, мотам, азо, мурдан. Калимаи **ӯланг** муштак, аз решаи **ӯл** (мур, мурдан); **анг** (пасванди вожасоз); **ӯланг 2** – сабзазор, марғзор.

Ба ҳамин минвол, калимаҳои омонимии баромади туркӣ–ӯзбекӣ дошта дар забони адабии тоҷик дар натиҷаи муносибатҳои тӯлонӣ ва ҳамсоягии қавмҳои тоҷику ӯзбек шурӯъ карда аз асрҳои XI-XII инҷониб мақоми муайян пайдо кардаанд. Нуфузи ин қабил вожаҳо чандон зиёд нест. Бархе паҳлуҳои семантикии чунин омонимҳо дар забони ҳозираи тоҷик ва шеваҳои лаҳҷаҳои он тобишҳои нави маъноӣ касб кардаанд.

Фасли «Падидан муродифоти истилоҳоти «адабиётшиносӣ» ба масъалаи аломати муродифи гирифтани истилоҳоти адабиётшиносии забонҳои муқоисашаванда бахшида шудааст.

Масъалаи омӯзиши синонимҳо бошад, кайҳо боз тавачҷуҳи забоншиносонро ба худ ҷалб кардааст. Асосгузори ҷараёни дескриптивӣ, забоншиноси машҳури америкоӣ Л. Блумфилд дар асари худ «Забон» ба масъалаи омӯзиши синоним дар забоншиносӣ назару андешаояшро муфассал қайд кардааст.

Миқдори муродифоти марбути истилоҳоти адабиётшиносӣ дар ҳар ду забон ҳам хеле зиёд аст:

а) Забони тоҷикӣ: мусаҳҳаф – тасҳиф [7,32]; тасдир – мутобиқ – мусаддар – баргардониш – бунсарӣ – сарбунӣ [7,37], раддулматлаъ – бозоварди қофия – раддулқофия [7,39], музайял – тазйил [7,41], маклуб – қалб [7,44], акс – табдилу акс – тарду акс [7,46], сачъи мутавозин – сачъи мувозина – сачъи муқорина – сачъи мумосила [7,47], тазмини муздавач – иёнотулқарина [7,59], мавқуф – бозбаста [7,60], муфрад – ифрод [7,63],

муламмаъ – ширушакар – омехтагӣ [7,65], макруъуллуғатайн – макруъуллисонайн – мазмунуллуғатайн [7,66] ва ғайра.

Фасли чорум –“Падидаи тазодӣ дар истилоҳоти «адабиётшиносӣ» ба таҳқиқӣ аломати тазодӣ гирифтани истилоҳҳои мавриди таҳқиқ баҳшида шудааст.

Забоншинос Б. Камолиддинов дар китоби худ «Забони тоҷикӣ» мафҳуми «антоним» - ро ба таври зайл шарҳ медиҳад: «Антонимҳо ё калимаҳои зидмаъно чунин воҳидҳои луғавианд, ки маъноҳои муқобили ҳамдигарро ифода мекунанд».

Аз ин рӯ, антонимро бештар дар ҳиссаҳои нутқи сифату зарф метавон мушоҳида кард. Антоним нисбат ба синониму полисемия камтар дучор мешавад. Антонимҳо ба мисли синонимҳо аз ҷиҳати услубию эҳсосӣ (эмотсионалӣ) фарқ накарда, балки аз рӯи ифодаи мафҳум фарқ мекунанд.

Миқдори он истилоҳоти адабиётшиносие, ки ин воҳиди ё хусусияти луғавиро ба худ касб кардаанд, он қадар зиёд нестанд, ба монанди: таҷниси лафзӣ – таҷниси маънавий, ширушакар – омехтагӣ, бозгашта – баргардониш, лабрас – лабнорас, ҳусни матлаъ – ҳусни ибтидо, ҳусни талаъ – ҳусни таълил, ҳусни мақтаъ, суолу ҷавоб – пурсишу посух, балоғат ва фасоҳат, расоӣ – шевай, маънии маҳдуд – маънии васеъ, [6,103], байти восила – байти восита, [6,179], таркиббанд – тарҷеъбанд [6,179], ҳусни интиҳо – ҳусни анҷом [6,217], шеъри нав – шеъри озод [6,244], навоари манфӣ – навоари мусбат [6,265], ҷузъият – куллият

Дар фасли пачум - “Истилоҳоти иқтибосии адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ” сухан аз боби истилоҳоти иқтибосӣ ва ҷойгоҳи онҳо дар таркиби луғавии забонҳои мавриди қиёс меравад.

Таркиби луғавии забони муосири тоҷикӣ рӯз то рӯз рушду такомил ёфта истодааст. Яке аз омилҳои ғайриҷашмдошти рушди таърихи ҳар як забон раванди иқтибосшавии воҳидҳои луғавӣ ба шумор рафта, он ба сатҳҳои мухталифи забон тааллуқ дорад, аз ҷумла, ба сатҳи фонетикӣ (овоӣ), калимасозӣ, морфологӣ (сарфӣ), нахвӣ (синтаксисӣ).

Пайдоиши унсурҳои забони хориҷӣ дар таркиби луғавии забони модарӣ метавонад бинобар сабаби омилҳои берунӣ ва дохилии забонӣ ба вуқӯъ пазирад. Дар таркиби луғавии муосири забони тоҷикӣ калимаҳои иқтибосӣ аз забонҳои русӣ, арабӣ, лотинӣ, японӣ, хиндӣ, олмонӣ, фаронсавӣ ва дигар забонҳои ҷаҳон мавҷуданд. Бояд зикр намуд, ки ба ҳар як забон калима ва ё вожа аз забонҳои дигар бо ду роҳ иқтибос мешаванд:

- 1) ба воситаи хат ва адабиёт;
- 2) ба воситаи нутқи шифоҳӣ дар раванди муоширати байни миллатҳо.

Дар байни истилоҳоти адабиётшиносӣ дар таркиби луғавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ калимаҳои иқтибосӣ ё истилоҳҳо вучуддоранд. Чунин истилоҳотро метавон ба ду гурӯҳи калон ҷудо намуд: калимаҳои иқтибосӣ аз забони арабӣ, калимаҳои иқтибосӣ аз забони русӣ ва

истилоҳоти забонҳои хориҷие, ки ба воситаи забони русӣ иқтибос шудаанд. Калимаҳои иқтибосӣ аз забони арабӣ, ки як қисми зиёди таркиби луғавии забони тоҷикиро ташкил медиҳанд, ки дар тӯли қарнҳои зиёд ба забони тоҷикӣ ворид шуда, ба қоидаҳои грамматикӣ ва забони тоҷикӣ унс гирифтаанд. Калимаҳои иқтибосӣ аз забони арабӣ асосан ба воситаи забони китобат ва нутқи шиғоҳии одамон пайдо шудааст. Аммо бо гузашти замон, бо сабаби ғанӣ гардонидани калимаҳои иқтибосӣ аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ, калимаҳои иқтибосии байналмилалӣ, инчунин аз ҳисоби захираҳои ҳуди забони тоҷикӣ, калимаҳои иқтибосии забони арабӣ аз таркиби луғавии забони тоҷикӣ бароварда шуд. Сабаби асосии ихтисоршавии калимаҳои иқтибосии забони арабӣ боиси ташаккул ва таҳаввул гардидани нутқи хаттӣ ва нутқи шиғоҳии забони тоҷикӣ гардид, ки ба ҳамин васила забони адабии рӯз то рӯз рушду нумӯёфта истодааст.

Калимаҳои иқтибосӣ аз забони лотинӣ. Иқтибосшавии калимаҳои лотинӣ, ба мисли калимаҳои иқтибосии юнонӣ, хеле зиёд таркиби луғавии забони тоҷикӣ ба назар мерасад. Бисёре аз онҳо бо мафҳумҳои илмӣ рабт гардидаанд, зеро забони лотинӣ барои қарнҳо дар Аврупои Ғарбӣ забони илм ва забони донишварон ба ҳисоб мерафт. Дар истилоҳоти адабиётшиносӣ бисёре аз калимаҳои иқтибосии забони лотинӣ ба чашм мерасад, ки онҳо зиёда аз 100 ададанд: *абстрактсионизм, автор, агитка, адаптатсия, аннотатсия, апликация, градатсия, гуманизм, интерпретатсия, интонатсия, иррационализм, кантилена, классисизм, транскрипция, фабула, фигура, финал, форма, формализм, футуризм, сензура, ситата, элизия*, ки дар он аз ҷумлаи онҳое, ки дар боло зикрашон рафт, ба назар гирифта шудааст.

Таъсири забони англисӣ ба тамоми забонҳои ҷаҳон сарехан эҳсос мешавад. Дар айни замон, забони англисӣ воситаи мубодилаи ахбор ва муоширати байни миллатҳо гардидааст. Ва калимаҳои иқтибосии забони англисӣ дар забони тоҷикӣ низ фаровонанд. Дар таъсири фарҳангҳои муосири забони тоҷикӣ зиёда аз 150 калимаҳои забони англисӣ мавҷуд буда, дар забон фаъолона истифода мегардад. Минҷумла, тақрибан 20 тадад истилоҳоти иқтибосии адабиётшиносӣ аз забони англисӣ гирифта шудаанд: *андеграунд, бестселлер, дайджест, детектив, комикс, мейнстрим, метапроза, модернизм, постмодернизм, сиквел, скетч, фолклор, фолклористика, фэнтези, юмор, юмореска* ва ғайраҳо.

Дар фасли шашум – «Таснифи истилоҳоти адабиётшиносӣ аз нигоҳи марбут ба ҳиссаҳои нутқ» ҳар як истилоҳ аз лиҳози марбутиятшон ба ин ё он ҳиссаи нутқи мавриди таҳқиқ мешавнд.

Ҳар як истилоҳ, сарфи назар аз он ки вай дар таркиби луғавии забон сермаҳсул ва ё каммаҳсул аст, ба ин ё он он ҳиссаи нутқи марбут мебошад. Ҳамаи истилоҳоти адабиётшиносӣ, ки зикрашон дар рисолаи мавриди таҳқиқ рафт, метавон ба ҳиссаҳои нутқи зерин ҷудо намуд:

а) **истилоҳоти марбути исм.** Исм яке аз он ҳиссаҳое нутқе ба шумор меравад, ки маънои бикри луғавиро соҳиб буда, бо ин хусусияташ аз дигар ҳиссаҳои нутқ ба кулӣ фарқ мекунад. Дар ҳар ду забон ҳам, истилоҳоте, ки бевосита ба исм марбутанд, хеле зиёд мебошанд ва чанде аз онҳоро ба таври намуна нишон медиҳем, ба монанди: *сабк, панд, наср, назм, мутлоба, мутобиқа, мухаммас, мусаммат, мунозира, муболиға, қасида, ғазал, маснавӣ, мақол, матлаъ, марсия; verse, poem, ode, legend, line, rhyme, epic, prose, fable, genre, puzzle, story, tale, fiction, novel, roman, drama, comedy, tragedy, hero, personage, scene* ва ғ.;

б) **Истилоҳоти марбути сифат.** Миқдори он истилоҳоте, ки дар ҳарду забон ба сифат марбутанд, хеле маҳдуд мебошад, ба монанди: *дудармиён, якдармиён, дуқофия, киноявӣ; metonymy.*

Зимни таҳқиқи муқоисавии истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба ҳулосаҳои зерин омадем:

1. Омӯзиши истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ яке аз масъалаҳои муҳими имрӯзаи забоншиносӣ ба шумор меравад. Луғати соҳаи мазкур дар ин забонҳо ба таври умум матолиби зиёди гузаштаи ин мардумро фаро мегирад. Ҳамчунон ки аз маводи мавриди таҳқиқ бармеояд, дар луғати соҳаи адабиётшиносӣ ҳар яке аз ин забонҳо анъанаҳои махсуси таърихиву суннати худро ҳифз кардааст, ки ба ҳайси намуна аз гузаштаи дури забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ шаҳодат медиҳад.

2. Бе таҳқиқу омӯзиши осори қадимаи форсӣ ва осори англисӣ таъйини вежагиҳои истилоҳногорию истилоҳгузинӣ имконнопазир аст, зеро ин нахуст тадқиқотест оид ба истилоҳоти соҳаи адабиётшиносӣ дар забоншиносӣ. Аз ин рӯ, маҳз тавассути омӯзиши ҳамачонибаи истилоҳоти соҳаи мазкур дар мавриди вежагиҳои луғавии ин забонҳо метавон маълумоти дақиқе фароҳам овард. Ғайр аз ин, тавассути чунин роҳи пажӯҳиш бисёр масъалаҳои этнолингвистӣ ва таърихии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, ҳамчун забонҳои ҳиндуаврупӣ ошкор хоҳад гардид.

3. Дар қисмати аввали рисола масъалаи муқаддимавии истилоҳ, аз ҷумла, таҳқиқи мухтасари истилоҳот дар забоншиносии рус, тоҷик ва англис, дараҷаи омӯзиши онҳо, иртиботи онҳо бо дигар илмҳои ҷамъиятӣ мавриди баррасӣ қарор гирифт. Пажӯҳиши тадқиқотҳои таълифгардида дар соҳаҳои гуногуни илми истилоҳшиносӣ барои дарёфти вежагиҳои ин соҳаи истилоҳот як шароити хуберо фароҳам меоварад.

4. Зимни таҳқиқи хусусиятҳои луғавӣ ва роҳу усулҳои асосиву муқоисавии истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ва хусусиятҳои фарқкунандаи онҳо муайян карда шуд. Асосан он фарқиятҳо дар ҷобачогузорию ибораистилоҳот мавриди тарҷумаи истилоҳи соҳаи адабиётшиносӣ мушоҳида гардид. Ибораҳои истилоҳӣ ва ё ибораистилоҳоти мазкур дар забони тоҷикӣ ба воситаи бандҳои изофӣ ва ё пешояндҳо сохта мешавад, ки онҳоро ибораистилоҳҳои изофӣ ва

пешояндӣ меноманд, вале дар забони англисӣ қолабҳои овардашуда бидуни воситаҳои грамматикӣ сурат мегирад, ки ин тарзи қолабсозӣ аз хеле устувор будани сохти аналитикии ин забон гувоҳи ҳол аст. Инро бояд тазаккур дод, ки бештари истилоҳоти ба соҳаи адабиётшиносӣ мансуб буда, тавассути забони русӣ ба забони тоҷикӣ ворид гардидаанд ва то ҳол ҳам бархе аз ин истилоҳот тарҷумаи аслии худро надоранд.

5. Маълум гардид, ки дар сохти истилоҳҳои соҳаи адабиётшиносии забонҳои муқоисашаванда низ тафовут ҷой дорад. Ба мушоҳида расид, ки дар забони тоҷикӣ истилоҳоти мазкур бештар дар қолаби ибораҳои сохта шуда, аз якҷанд калимаҳои иборат мебошанд, вале дар забони англисӣ аксар вақт бо як вожа ифода меёбанд.

6. Қисмати дуҷуми рисола оид ба муайян кардани доираи маъно ифодакунии истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикиву англисӣ сухан рафт. Аён гардид, ки истилоҳоти мазкур ба ғайр аз маъноии истилоҳии хеш боз якҷанд маъноҳои дигарро ифода карда метавонанд ва ин факт далели баъзан сермаъно гардидани истилоҳи адабиётшиносӣ аст.

7. Истилоҳоти забони тоҷикӣ тайи қарнҳои таъсири забонҳои дигар то ҷое ба таҳаввулоту тағйирот дучор омадааст. Аммо дар бархе аз истилоҳот вожаҳои бунёдии тоҷикӣ маҳфуз монда, ҳамчун қабати махсуси лексикӣ дар баёни маъниҳо ва номҳои таърихӣ барҷой мебошанд.

8. Дар забони тоҷикӣ вожаҳои таърихиро, ки илҳам аз онҳо дар осори авестӣ, суғдӣ ба мушоҳида мерасанд, метавон пайдо кард. Ҳамчунин, ин гурӯҳи вожаҳо аз нигоҳи ифодаи маъно, бо истисноии мавридҳои ҷудоғона, аз луғати матнҳои паҳлавӣ, авестӣ, суғдӣ чандон тафовут надорад.

9. Яке аз масъалаҳои муҳиме, ки ба риштаи омӯзишу тадқиқ қашида шуд, сабабу омилҳои экстралингвистӣ ва тарзу роҳҳои иқтибосгардии истилоҳоти адабиётшиносӣ ба шумор меравад.

10. Миқдори муайяни луғату истилоҳоти соҳаи адабиётшиносии забонҳои тоҷикиву англисӣ аз забонҳои арабӣ, туркӣ, русӣ (дар тоҷикӣ), юнонӣ, лотинӣ, фаронсавӣ, немисӣ, италявӣ (дар англисӣ) иқтибос гардидаанд.

Феҳристи адабиёти истифодашуда:

1. Атахонов, Т. Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ / Т. Атахонов. – Д.: Шарқи озад, 2002. – 453 с.
2. Бобев, Ю. Назарияи адабиёт. Қ. 1. Муқаддимаи адабиётшиносӣ. Китоби дарсӣ. / Ю. Бобев. – Д.: Маориф, 1987 – 320 с.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Д.: Дониш, 1985. – 473 с.
4. Зеҳнӣ, Т. Санъати сухан / Т. Зеҳнӣ. – Д.: Ирфон, 1979. – 328 с.
5. Кайковус У. Қобуснома / У. Кайковус. – Д.: Маориф, 2016. – 240 с.

6. Мирзозода, Х. Луғати мухтасари адабиётшиносӣ / Х. Мирзозода. – Д.: Маориф, 1992. – 240 саҳ.
7. Мусулмониён, Р. Назарияи адабиёт / Р. Мусулмониён. – Д.: Маориф, 1990. – 334 с.
8. Сатторзода, А. Такмили бадеъи форси тоҷикӣ (дар заминаи навиштаҳои пешинӣ ва имрӯзӣ) / А. Сатторзода. – Д.: Адиб, 2011. – 380 с.
9. Тимофеев, Л. И. Основы теории литературы / Л. И. Тимофеев. – М.: Просвещение, 1976. – 190 с.
10. Ҷоматов, С. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ (англисӣ-русӣ-тоҷикӣ). Нашри дуюм бо тағйири иловаҳо / С. Ҷоматов. – Д.: Нашриёти «Бухоро», 2016. – 208 с.
11. Ҳодизода, Р. ва диг. Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ /Р. Ҳодизода, М. Шукуров, Т. Абдучабборов. – Д.: Ирфон, 1966. – 188 с.
12. J. A. Cuddon, A dictionary of literary terms and literary theory. Fifth edition, published in UK. (USA) 2013.- 801pp.
13. Pohand Abdul Jalil Kahdistani. Elements of literature. For juniors 5th semester, Published Navisa, Kabul: - 2017. – 199 pp.

**Натиҷаҳои асосии диссертатсия дар таълифоти зерини
муаллиф инъикос ёфтаанд:
а) мақолаҳо дар маҷалаҳои тавсиякардаи
ҚОА Вазорати маориф ва илми Федератсияи Россия ва
Ҷумҳурии Тоҷикистон:**

1. Джураев Х.А. Заимствованные литературоведческие термины в таджикском языке / Х.А. Джураев// Вестник ТГПУ им. С. Айни, 2017. – №4, (71) серия филология. – Душанбе: Изд-во ТГПУ им. С. Айни, 2017. – С. 67-71.
2. Ҷӯраев Х.А. Шарҳи истилоҳоти гуногунтаркиби “адабиётшиносӣ” дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / Х.А. Ҷӯраев // Паёми ДДОТ ба номи С. Айни. – Душанбе: Матбааи ДДОТ ба номи С. Айни. 2018 с. – № 3.(75) – С. 123-128.
3. Ҷӯраев Х.А. Истилоҳоти адабиётшиносӣ аз дидгоҳи забоншиносони асримиёнагӣ / Х.А. Ҷӯраев // Паёми ДДОТ ба номи С. Айни. – Душанбе: Матбааи ДДОТ ба номи С. Айни. 2018 с. – № 4. (76) – С. 133-136.

б) мақолот дар дигар маҷалаю маҷмӯаҳои илмӣ:

4. Ҷӯраев Х.А. Таҳлили сохторӣ-семантикии истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / Х.А. Ҷӯраев // Масъалаҳои мубрами забоншиносӣ, тарҷума ва усули таълими забонҳои хориҷӣ дар мактаби олии – Душанбе: Матбааи ДДОТ ба номи С. Айни, 2018. – С. 390-392.

5. Чӯраев Х.А. Таҳлили луғавии истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ / Х.А. Чӯраев // Масъалаҳои мубрами забоншиносӣ, тарҷума ва усули таълими забонҳои хориҷӣ дар мактаби олий – Душанбе: Матбааи ДДОТ ба номи С. Айни, 2018. – С. 388-390.

6. Чӯраев Х.А. Вожаҳои иқтибосии забонҳои гуногунсоخت дар байни истилоҳоти иқтибосшудаи «адабиётшиносӣ»-и забони муосири тоҷикӣ / Х.А. Чӯраев // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Забон пайвандгари тамуддунҳо, Бахшида ба соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» – Душанбе: «Ирфон» Матбааи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2018. – С. 286-288.

7. Чӯраев Х.А. Падидаи омонимия дар истилоҳоти «адабиётшиносӣ»-и дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / Х.А. Чӯраев // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Забон пайвандгари тамуддунҳо, Бахшида ба соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» – Душанбе: «Ирфон» Матбааи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2018. – С. 289-293.

8. Чӯраев Х.А. Чанд роҳи тарҷумаи герундия аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ / Х.А. Чӯраев // Маҷаллаи тарҷумонҳои ҷавон «Наврӯста» №1 [7], - Душанбе: Матбааи ДДОТ ба номи С. Айни, 2017. – С. 8-11.

9. Чӯраев Х.А. Таҳлили муқоисавии истилоҳоти дипломатӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / Х.А. Чӯраев, Н. Маматмуратова, Р. Қурбоналӣ // Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмиллалӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои мубрами лингвистика, тарҷумашиносӣ, адабиёт ва методикаи таълими забонҳои хориҷӣ дар мактаби олий», бахшида ба 20 – солагии «Рӯзи ваҳдати миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон» – Душанбе: ДДОТ ба номи С. Айни, 2017. – С. 39-42.

10. Чӯраев Х.А. Роҳҳои асосии иқтибосшавии вожаҳо дар забони англисӣ / Х.А. Чӯраев, С. Қурбонова // Масъалаҳои мубрами забоншиносӣ, тарҷума ва усули таълими забонҳои хориҷӣ дар мактаби олий – Душанбе: Матбааи ДДОТ ба номи С. Айни, 2018. – С. 392-394.

11. Чӯраев Х.А. Мавқеи вожаҳои иқтибосии забони франсавӣ дар таркиби луғавии забони англисӣ / Х.А. Чӯраев, Ғ. Шакарбеков // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои мубрами забоншиносӣ, тарҷума ва усули таълими забонҳои хориҷӣ дар мактаби олий» – Душанбе: Матбааи ДДОТ ба номи С. Айни, 2018. – С. 386-388.

12. Джураев Х.А. Сравнительная характеристика соматизмов в таджикском и английском языках / Х.А. Джураев, А. Ш. Рузиев // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои мубрами филологияи муосир ва технологияи таълими забонҳои хориҷӣ дар мактаби олий». – Душанбе: Матбааи ДДОТ ба номи С. Айни, 2017. – С. 114-119.

13. Чӯраев Х.А. Роҳҳои ифодабӣи категорияи грамматикӣ зарф дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / Х.А. Чӯраев, М. Саидҷамол, Р.

Курбоналӣ // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои мубрами филологияи муосир ва технологияи таълими забонҳои хориҷӣ дар мактаби оӣ». – Душанбе: Матбааи ДДОТ ба номи С. Айнӣ, 2017. – С. 336-340.

14. Ҷӯраев Х.А. Роҳҳои қорбурди сермаъноии калима ва омонимия дар забони англисии муосир / Х.А. Ҷӯраев, М. Бобоев, Н. Хушматов // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои мубрами филологияи ва тарҷума» ба ифтихори 25 – солагии истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 85 - солагии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ ва 20 - солагии кафедраи «Услубшиносӣ ва назарияи тарҷума» – Душанбе: Матбааи ДДОТ ба номи С. Айнӣ, 2016. – С. 149-153.

15. Ҷӯраев Х.А. Хусусиятҳои грамматикӣи ҷонишин дар забони англисии асримиёнагӣ / Х.А. Ҷӯраев, Ҳ.А. Асламов // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои мубрами забоншиносӣ ва тадриси забонҳои хориҷӣ: таҷриба, рушд ва дурнамо» - Душанбе: Матбааи ДДОТ ба номи С. Айнӣ, 2015. – С. 299-304.

16. Ҷӯраев Х.А. Сохт ва усулҳои калимасозии зарф дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / Х.А. Ҷӯраев, Ҳ.А. Асламов // Маводҳои конференсияи илмӣ-амалии байналмиллалӣ дар мавзӯи «Проблемаҳои филологияи муосир ва методикаи талими забонҳои хориҷӣ дар мактаби оӣ», бахшида ба 75 – умин солгарди таъсисёбии факултети забонҳои романию германӣ, ҷилди 2., - Душанбе: Матбааи ДДОТ ба номи С. Айнӣ, 2016. – С. 91-93.